

BÓCZ ENDRE

A kriminalisztikai szakértelem a büntetőper előkészítésében

A Magyar Rendészettudományi Társaságnak (MRTT) a kriminalisztikai szakértői működés helyzetével foglalkozó tanácskozássorozatról szóló beszámoló¹ igen tartalmas olvasható. Megtudhatja belőle az olvasó, hogy miként, milyen erőfeszítések árán és milyen viszontagságos módon jött létre mintegy három évtized alatt Magyarországon az a bünyügyi technikai infrastruktúra, amely nélkül korszerű bűnüldözésről beszélni sem lehet, és azt is, hogy az utóbbi évek jogalkotásai hogyan hatnak erre az infrastruktúrára. Kicsengése figyelmeztetés: az elmúlt öt esztendőben – amit az MRTT vizsgálatai érintettek – az elért jelentős eredmények ellenére növekedett a szakterületnek a nemzetközi színvonalhoz képest mutatkozó hátránya. Ez csak részben tulajdonítható a szűkös pénzügyi ellátásnak. Szerepe van benne jogi és tudomány-rendszer-tani tényezőknek is. A megoldáshoz „számba kell venni a jogszabályi környezetet, a szabályozás összhangját”². Ehhez a felfogáshoz illeszkedve bőségesen ki is jelöli a szükségesnek tartott további kutatások irányait.

A tanulmány megállapításaival egyetérttek. A munka során azonban – szinte mellékesen – felvillant egy olyan összefüggés, amelynek továbbgondolása a szememben mégis kétségessé teszi, hogy a javasolt kutatások és az azok hatására a hatályos jogrendszerben a bajok mélyebben gyökeredzenek. Ezt az aggályt igyekszem a továbbiakban megindokolni.

A „kriminalisztikai szakértelem” értelmezése

A kutatásra gyakorlati okot az adott, hogy a szakértői tevékenységre vonatkozó új szabályozás nehéz helyzetbe hozta a rendőrségen kiépített bünyügyi technikai apparátusban tevékenykedő kriminalisztikai szakértőket. Az ő szakismereteiket jelöli – az egyszerűség kedvéért – a *kriminalisztikai szakértelem* kifejezés. Ez a megnevezés azonban félrevezető.

¹ Katona Géza: A tudományostechnikai fejlődés és a rendészet. Lásd e számunk 19. oldalán

² Uo. 18. o.

BÓCZ ENDRE

A kriminalisztikai szakértelem a büntetőper előkészítésében

A kriminalisztika önálló tudomány. Azokat a lehetőségeket, feltételeket és módokat kutatja, amelyek megszabják a természet- és társadalomtudományok más területein felhalmozott ismeretek felhasználását a büntető igazságszolgáltatást – és általában: a jogalkalmazást – szolgáló ténybizonyításban; erre dolgoz ki és foglal rendszerbe eszközöket, módszereket és eljárásokat. A *kriminalisztikai szakértelem* kifejezés tehát valójában az ebben a tudományban való jártasságot hivatott érzékelteni; azt, hogy valaki tudja azt is: egy jogalkalmazási célú konkrét eljárásban milyen ismeretek birtokában, milyen feltételek mellett és melyik tudományterület különleges szakértelemmel bíró művelőjétől milyen ténykérdésekben kaphat választ, tehát ehhez igazodva képes optimális sorrendbe rendezni a részproblémák megoldására szánt intézkedéseket. Azok a szakemberek, akik valamely társadalom- vagy természettudományi ágazatban magasan kvalifikáltak, és tudományáguk ismeretanyagának a jogalkalmazási bizonyításban rendszeresen – vagy legalábbis gyakran – felhasználható tételei ilyen irányú tolmácsolásában is jártasak, nem vagy nem elsősorban a kriminalisztikát művelik, hanem a saját szaktudományukat; igazságügyi orvosok, fizikusok, vegyészek stb.

A félreértést az okozza, hogy egyes sajátos, szűkebb kérdéskörök megítélése szaktudományos ismereteket igényel ugyan, de rendszeresen szinte csak a jogalkalmazási – sőt leginkább csak a büntetőjog-alkalmazási – bizonyításban vetődnek fel. Közismerten ilyenek vizsgálatával foglalkozik a daktiloszkópia, a nyomtan, a ballisztika, az összehasonlító írásvizsgálat, az igazságügyi orvostan – hogy csak a legkézenfekvőbbeket említsem. Ezeket gyűjtőnéven szokták hagyományosan *klasszikus kriminalisztikai szakértői területeknek* is nevezni, de a *kriminalisztikai* jelző itt nem a szakterületet, hanem a szakismeretek igénybevételének jellegzetes irányát jelzi.

A szakismeretek a jogalkalmazási bizonyításban

A kultúranthropológiai kutatásokból tudjuk, hogy az emberiség kialakulásának hajnalán – még jóval az állam kialakulása előtt – létrejött egyfajta primitív igazságszolgáltatás, amelyet a keletkező állam csak átvett³ –, és persze át is formált a maga képére. Az igazságszolgáltatás az évezredek alatt sokat változott ugyan, de kikristályosodtak bizonyos alapvető követelmények.

3 Ezt a szerepet, ami változatos formákban intézményesült az idők folyamán, kezdetben a csoport (nemzetiség, nagycsalád stb.) vezetői, illetőleg a spirituális vezetők (varázslók, papok) látták el. William Graham Sumner: Népszokások – szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978, 734. és köv. o. [Társadalomtudományi Könyvtár]

Ilyen – hosszú ideje érvényesnek tartott – követelmény az, hogy a döntésre jogosult bíróság a valóságnak megfelelő tények ismeretében határozzon. Ez az igény a forrása annak, hogy az igazságszolgáltatás a ténybizonyításba bevonta a különféle szaktudományok ismeretanyagát is. A szakismereteket előbb gyakorlati szakemberek (például bábák, a sebészi feladatokat ellátó borbélyok stb.), majd tudományosan (tehát elméleti téren is) képzett szakértők tolmácsolták, akik ennek folytán előbb véletlenszerűen és önkéntelenül, később pedig intézményesen is szert tettek igazságügyi jártasságra. Ennek a folyamatnak, természetesen, volt egy másik iránya is: azok a jogalkalmazók, akik egy-egy jogeset – többnyire bűncselekmény – ténybeli körülményeit mint természeti jelenséget tanulmányozták, a felhalmozódó szakmai gyakorlati meg a mindennapi élettapasztalatok és az aktuális színvonalú általános műveltség keretében illő szaktudományi (fizikai, kémiai stb.) képzettség birtokában végezték munkájukat. A bűncselekmény végül is a mindennapi élet eseménye; nyomainak egy része a mindennapi, közönséges élettapasztalatok alapján is megítélhető, és bizonyos kényszerítő következtetések levonása akkor sem igényel különleges szakértelmet, ha eljárási szabályok értelmében esetleg (mint nálunk) ezeknek a következtetéseknek a hitelesítésére formális szakértői véleményt (is) be kell szerezni.

Ugyancsak ilyen követelmény, hogy az igazságszolgáltatás csak arra jogosult – *materiálisan* vagy *processzuálisan legitimált* – személy (alany, *ügyfél*) kezdeményezésére lép működésbe és alkalmazza a jogot (jogszabályt), a jogszabály pedig egy lényeges vonásaiban elvontan körülírt ténybeli helyzetre (tényállásra) írja elő a követendő állami reagálást. Aki tehát az igazságszolgáltatás segítségével kíván jogot érvényesíteni, köteles azt az állítólagos ténybeli helyzetet a bíróság meggyőzésére alkalmas módon igazolni (*bizonyítani*), amelynek leírása a megfelelő jogszabály diszpozíciójában olvasható.

Mindebből következik az igazságszolgáltatás segítségével történő jogérvényesítés meghatározó modellje: az eljárás megindítására legitimált fél a bíróság elé terjeszti azt az állítást, hogy megvalósult konkrét formában az a hipotetikus ténybeli szituáció, amelyből tüzetesen körülírt jogát származtatja, ezt bizonyítékok felvonultatásával és bemutatásával igazolja, és igényli, hogy az állam tegyen eleget jogszabályból fakadó kötelezettségének, és kényszerítse ki a jogi következményeket.

Ez érvényes minden jogterületen, így – különösen – a (széles értelemben felfogott) magánjogban (polgári jogban) és a büntetőjogban egyaránt.

Magánjogi területen mindez nyilvánvaló. Ha valaki követelést kíván támasztani, akkor – akár fordul ügyvédhez, akár nem – fel kell készülnie állításai bizonyítására. Aki a keresetlevelet megfogalmazza, tájékozódik a felajánlani kívánt bizonyítékok felől, és ha ügyvéd, még arról is igyekszik képet alkotni, hogy a kérdéses bizonyítékok mennyire ígérkeznek meggyőzőnek. Ha kell, akár magánnyomozó

igénybevételét is javasolja megbízójának a siker érdekében szükségesnek látszó további bizonyítékok felkutatásához.⁴ Alapvetően e szerkezetet tartotta meg mind a mai napig az angolszász jogi kultúrában uralkodó ügyféli vádper is.

Eltért a büntetőjog alkalmazási körében ettől az igazságszolgáltatási modelltől a középkori *inkvizitórius büntetőeljárás* rend; a büntetőjog-alkalmazás hivatalból – vagy is nem kérelemre – lépett működésbe, és a bíróság – a bíró, az *inquirens* – a saját érdeklődéséhez mért önálló vizsgálatot végzett, bizonyítékokat gyűjtött. A vizsgálat eredményét (írásba foglalt anyagát) azután az ítélebíróság egyik tagja (a *referens*) a bíróság ülésén előadta, ezt megvitatták, és anélkül hogy a vádlottat maguk meghallgatták volna, meghozták az ítéletet.⁵ A történelmi tapasztalatok – igaz, ma már javarészt csak könyvekből – ismertek. A belőlük adódó következtetéseket vont le a francia forradalom utáni büntetőeljárás törvényhozás, amely (vitatható eredménnyel ugyan) ismét bevezette az ügyféli per modelljét, majd a napóleoni kodifikáció.

A szakismeretek és a nyomozás

A XIX. századra már határozottan körvonalazódott a közbátorság, vagyis a közbiztonság iránti igény, és ennek kielégítése közigazgatási feladattá vált; erre a közigazgatásban rendőri szervezetek jöttek létre. A *közbűncselekményeket* a közbiztonságot megzavaró eseményként értelmezték, amelyek nyomán a rend helyreállítása – mint rendészeti feladat – a rendőri (közigazgatási!) hatóságok dolga. A „rend helyreállítása” a rendzavaró esemény – adott esetben bűncselekmény – folytatásának megakadályozását, a történetek és a szereplők kilétének megállapítását, a bizonyítási lehetőségek tisztázását és adott esetben a jogkövetkezmények alkalmazási lehetőségének megteremtését (a feltételezett büntettes letartóztatását és az igazságszolgáltatásnak való átadását), vagyis bűncselekmény gyanúját kelteő esetben a bizonyítási lehetőségek felmérését és a bizonyításra való felkészülést is jelentette. Ez volt – és például Angliában a mai napig is ez maradt – a nyomozás, a büntetőper megindításának ügyféli előkészítése.⁶

4 Némiképpen eltér a közigazgatási hatóságok útján történő jogérvényesítés; itt előzetesen a közigazgatási hatóságok végzik az előkészítést (*állapítják meg a tényállást*) és alkalmazzák ennek eredményéhez képest a jogot, de ezt is felülvizsgálhatja az érdekelt kérelmére (keresetére) a bíróság. A végső döntést tehát – fő szabályként – a vázolt modell szerint a bíróság hozza.

5 Vuchetich Máttyás: A magyar büntetőjog rendszere. II. könyv. Gyakorlati büntetőjog. A Magyar Királyi Tudományegyetem Nyomdájában 1819-ben készült latin nyelvű eredetiből fordította Király Tibor. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2007, 231. o.

6 A Crown Prosecution Service létrejöttéig a nyomozást végző rendészeti szervezetek döntöttek arról, hogy vádat kell-e emelni; pozitív döntés esetén jogi szolgálatuk egy ügyvédi iroda részére elkészítette a megbízást

A mérce az volt, hogy a rendőri vezetők *mit tartanak szükségesnek*. Döntő jelentőségűvé vált tehát a rendőri vezetőknek – és mivel ő, a dolog természeténél fogva, a nyomozást végző beosztottjától kapott információkra támaszkodott, a nyomozónak – a bizonyításbeli követelményekről alkotott véleménye, ami viszont a szakudás és a tapasztaltság függvénye volt. A természettudományok akkori gyors fejlődése és az új tudományos eredmények igazságszolgáltatásbeli felhasználási lehetőségeinek felismerése kiterjesztette a nyom eredeti, hagyományos (kezdeleleges) fogalmát. Nyom lett a szabad szemmel nem is látható elváltozás és a vegyileg elemezhető anyagmaradvány. Ezek felismerésére a rendőrség előbb esetileg vont be szakembereket, majd felszereléseket szerzett be, és állandó szakalkalmazottakat is kezdett foglalkoztatni, s a tőlük kapott – természettudományi eredetű szakismeretekre alapozott – tanácsokat a nyomozásban folyamatosan felhasználta. Így alakult ki a bűnügyi technika – a mai kriminalisztika egyik ágának, a krimináltechnikának a csirája.

Ez a nyomozás, persze, nem a bíróság igényeihez volt szabva. A szakemberek nem igazságügyi vagy bírósági szakértők voltak, hanem rendőrségi alkalmazottak, nem hatósági kirendelésre működtek, és nem is a tárgyalásra bizonyítékul szánt formális szakvéleményt adtak. Ez azonban nem jelentette azt, hogy függetlenítették magukat szaktudományuk követelményrendszerétől, és amit mondtak, az ne lett volna a szaktudomány aktuális állása szerint helytálló. Angliában a rendészeti szervek (rendőrség, vám- és adóhatóság stb.) az uralkodó (a korona) nevében vádat is maguk emeltek megbízott ügyvédek útján – egészen 1985-ig.⁷

A Bonaparte Napóleon személyes közreműködésével készült *Code d'Instruction Criminelle* (CID) által szabályozott *kontinentális* (vegyes) rendszerű büntetőeljárás leleménye volt a rendészeti tevékenység és az igazságszolgáltatás működésének intézményes, jogszabályi szintű összekapcsolása. Ez a rendszer Európa-, sőt világszerte elterjedt. Kapcsolatukban kulcsfontosságú volt a CID – állítólag Napóleon által személyesen szövegezett – 10. cikkelye, amely feljogosította – és egyben kötelezte – a rendőri hatóságok vezetőit arra, hogy „végrehajtsák, vagy a rendőrség tagjaival végrehajtasák mindazokat az eljárási cselekményeket, amelyeket szükségesnek tartanak a büntettek, vétségek és kihágások megállapításához és ahhoz, hogy az elkövetőket a megbüntetésükre hivatott bíróságoknak átadják”. Ez lett jogi értelemben a rendőri nyomozás.

vádemelésre és a vád képviselésére. A CPS megalakulásával ez annyiban változott, hogy a rendőrség stb. nyomoz, és ha az ügyet vádemelésre alkalmasnak tartja, átadja – a vádemelés felől azonban a CPS maga dönt, vagyis nem a rendőrség „megbízottja” többé.

⁷ Joshua Rozenberg: *The Case for the Crown – The Inside Story of the Director of Public Prosecutions*. Wellingborough, Northamptonshire, 1987, p. 79. ff.

A szakismeretek a bírói eljárásban

Az igazságszolgáltatást célzó eljárás megindításának kezdeményezése a közvád-lói hatóság joga lett; túlmélt tehát a rendészeti szervek hatáskörén. A nyomozás célja mindenütt elsősorban a rendészeti célú tájékozódás volt, a vegyes rendszerű büntetőeljárásban pedig ezen túl perspektivikusan az is, hogy a vádlónak kellő tá-jékoztatást nyújtsa a vádemelés felőli döntéshez. A bírósági eljárás ugyanis eb-ben a rendszerben is *vádeltvő*: bírói eljárás büntetőügyekben csak az erre *materiá-lisan* (mint meghatározott körben a sértett) vagy *processzuálisan* (mint a közvádló) legitímált személy részéről előterjesztett vád alapján indítható.⁸ A vádat a nyilván-os, szóbeli és közvetlen főtárgyaláson az ítéldbíróság előtt kellett bizonyítania a vádlónak.

A főtárgyalás előkészítése azonban bírói feladat; ezt az *inquirens* utódja, a vizsgálóbíró (*judge d'instruction*) látta el, ha a közvádlónak az állítólag bűncselek-ményt megvalósító tényeket és azok büntetőjogi minősítését szabatosan leíró indít-ványára elrendelte. A vizsgálóbíró dolga az volt, hogy a nyomozás által feltárt és a gyanút a vádló szerint *nyomatékos* tevő adatokat ellenőrizve eldöntse, vajon azok tényleg alkalmasnak ígérkeznek-e az állítólagos tények igazolására, és ezért indokolt-e az ügyet főtárgyalásra az ítéldbíróság elé terjeszteni.

A (bírói) vizsgálat a bűnper bírósági előkészítését szolgálta. A vizsgálati cselek-ményeket – így például a szemlét is – a vizsgálóbírónak kellett végeznie, és a szak- ismereteket a vizsgálóbíró számára bírósági szakértőnek kellett tolmácsolnia. Ez az oka annak, hogy a (bírói) vizsgálatnak – például Franciaországban, de más orszá-gokban is – az 1900-as években beakonyult.

A rendőrségi bűnügyi laboratóriumok a bűnügyi nyomozásban – de általában: a jogalkalmazásban – rendszeresen felvetődő és a szaktudományokban elért eredmények hasznosításával megoldható sajátos kérdések vizsgálatára – többnyi-re jelentős költségekkel – speciális eszközöket és műszereket fejlesztettek, illetőleg eljárásokat alakítottak ki. Ezek egy része az adott szakterületen egyébként ismert

⁸ Ezt az elvet az 1896. évi XXXIII. törvény 1. § [1] bekezdése is elfogadta, bár a bűnvádi perrendtartás már a vegyes rendszerek a több évtizedes tapasztalatok alapján továbbfejlesztett változatát alakította ki. Nálunk a (bírói) vizsgálat nem volt minden ügyben kötelező. A (bírói) vizsgálat előfeltétele az volt, hogy a vád-ló szerint meghatározott személlyel szemben bűncselekmény elkövetésének *nyomatékos gyanúja* legyen meg-állapítható. Ehhez igazodik, hogy a vizsgálat elrendelésére irányuló indítvány nem vádemelés, mert az indítványozó nem állítja, csak „nyomatékosan gyanítja”, hogy az illető bűncselekményt követett el. Angyal Pál szerint így a vizsgálat „*némileges megtörése a vádelvnek*”, de mivel csak a vádló indítványában megjelölt személlyel szemben és tette nézve rendelhető el a vizsgálat, az erre irányuló indítvány ugyanúgy megszab-ja a bírói eljárás (a vizsgálat) kereteit, mint a perét a vád. Angyal Pál: A magyar büntetőeljárás jog tanköny-ve. Athenaeum, Budapest, 1915, I. kötet, 259. o.

és használt eszközök, műszerek és eljárások sajátos változata; hatékony kezelésük azonban a szaktudományos ismereteken túl sajátos jártasságot is igényel. Ez a jártasság önmagában – a technikai infrastruktúra nélkül – nem hasznosítható, a technikai infrastruktúra viszont másutt nem használható ki költséghatékonyan. „*A tudományos nyomozási technika kialakulása a múlt (XIX. – beszúrás tölem. B. E.) század végére a nyomozást, mint foglalkozást olyan jártasságra alapozta, amely többé nem egyedül a hajlamtól függött. [...] Ez a fejlődés egyszersmind [a magisztrátusokat – beszúrás tölem. B. E.] egyre növekvő mértékben teszi függővé azoktól a tudományos és technikai szolgáltatóktól, amelyeket a rendőrség, és nem a bíróság (amely legjobb esetben külső szakértőket vehet igénybe) fejlesztett ki*”.⁹

A modern magyar büntetőeljárás eredetileg a vegyes rendszer korszerűbb változata volt; a bűnvádi perrendtartás ezt vezette be. Ennek a törvénynek többször módosított változata volt a hatályos jog 1950-ben, amikor a bírósági szervezet átalakításával összefüggésben újabb módosítás következett: megszüntették a bírói vizsgálatot – amit nem csekély ellenzést leküzdve vezettek be, 1921 után pedig mégis már alig alkalmaztak – és a vizsgálóbírói intézményt.

Idetartozik, hogy Magyarországon a bűnügyi technika meglehetősen szerény keretek között működött; az ország legnagyobb nyomozó hatóságának, a Budapesti Rendőr-főkapitányságnak a bűnügyi laboratóriuma is mindössze három szobából állt, amelyekben kriminalisztikai gép- és kézírásvizsgálatot, továbbá nyomtani és vegyvizsgálatokat végeztek.¹⁰ Működött a laboratóriumtól különálló daktiloszkópiai részleg, amelyet szintén a rendőrség kezelte. A „bírósági perelőkészítés” eszméjének megfelelően önálló szakértői intézményként jött létre és működött a Bírósági Vegyészeti Intézet, és az orvostudományi egyetemeken a törvényszéki orvostannak – a budapesti egyetemen már 1793 óta önálló – tanszéke volt.¹¹ E mellett működtek törvényszéki szakértők, és a bíróság – így a vizsgálóbíró is – őket vette igénybe.

A vizsgálóbírák – a vizsgálat mint eljárási szakasz említett háttérbe szorulása folytán – inkább (mai szóval élve) *alapjogi bírálként* működtek; döntöttek a büntetőeljárású kényszerintézkedések felől, továbbá egyes előzetes bizonyítási teendőket láttak el. A jogszabály¹², majd a későbbi joganyag¹³ ezeket a teendőket részben a (rendőri) nyomozó hatóságok, kisebb részben pedig az ügyészség hatáskörébe utalta.

⁹ René Lévy: *Police and the Judiciary in France since the Nineteenth Century – the Decline of the Examining Magistrate*. *British Journal of Criminology*, vol. 33, no. 2, Spring 1993, p. 181.

¹⁰ Borbély Zoltán – Kapy Rezső (szerk.): *60 éves a magyar rendőrség*. Budapest, 1942, 191. o.

¹¹ Molnár József: *A kriminalisztika tudományának története*. In: Bócz Endre (szerk.): *Kriminalisztika*. BM Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2004, I. kötet, 24. o.

¹² Az 1950. évi 12. törvényerejű rendelet.

¹³ Az 1951. évi III. törvény a büntető perrendtartásról, majd az azt váltó későbbi jogszabályok.

A szakismeretek a szocialista eljárásjogban

Az 1951. évi III. törvény, a büntető perrendtartás (Bp.) – de különösen a módosításáról szóló 1954. évi V. törvény (Bpn.) – új helyzetet teremtett. A (bírói) vizsgálat megszüntetése után a büntetőper előkészítésének rendes, sőt a Bpn. után kivétel nélkül kötelező formája az ügyész irányítása, vagy legalábbis felügyelete mellett folyó nyomozás lett. A bírósági perelőkészítést tehát intézményesen az ügyféli előkészítés váltotta fel, amelynek keretében az ügyész a korábbi bírósági szakértői apparátust vette igénybe. A másik félnek, a terheltnek¹⁴ ugyanaz a szakértői apparátus állt csak a rendelkezésére – feltéve, hogy a hatóság a kérelmére más szakértő meghallgatását is elrendelte; ez azonban nem volt kötelező.¹⁵ A felek egyensúlya tehát felborult, a súlypont a vád javára eltolódott.

Ezt az állapotot tételes jogként a büntetőeljárásról szóló 1962. évi 8. törvényerejű rendelet, amely már a felek fogalmát is mellőzte, és csak hatóságokról és személyekről beszél, elvi síkon pedig a büntetőeljárás *Barna Péter* és *Gödöny József* nevével fémjelzett felfogása szentesítette. Ez utóbbi – tudvalevően – abban foglalható össze, hogy a büntetőeljárás minden szakaszában az objektív igazság megállapítására kell törekedni, és erre a bíróságnak sincsenek más módszerei, mint amelyek a nyomozó hatóságnak is megvannak, így tehát ez sem kevésbé képes és köteles az igazság megállapítására, mint a bíróság, és ezért – elvileg – a nyomozás eredményeként megállapított tény igazságértéke nem kisebb, mint azé, amit a bíróság jogerős ítélete tartalmaz. Ezen alapult a „szűkebb és tágabb [tudniillik igazságszolgáltatást is magába foglaló] értelemben vett bűnüldözés” koncepciója, amelynek értelmében „végső soron” a nyomozás idején is igazságszolgáltatás folyt.¹⁶

Ez az eljárási szerkezet az eltelt fél évszázad alatt megszokottá, szinte természetessé vált; a rendszerváltozás utáni eljárásjogi kodifikáció kísérletet tett ugyan arra, hogy enyhítse a vád és a védelem jogállásának aszimmetriáját, de ezt a „szakma” lényegében megtorpedózta. Így az ügyféli perelőkészítés keretében a védelem jogai – a vádéhoz képest – ma is korlátozottak.

¹⁴ A Bp. 37. §-a a terheltet még ügyfélként ismerte el.

¹⁵ Bp. 114. § (1) bekezdés; kivéve, ha biztonsági őrizetbe helyezés (a kánszergyógykezelés korábbi elnevezése) felől kell döntení, mert ilyenkor a terhelt, vagy hozzátartozója kérelmére más szakértő közreműködését – a (2) bekezdés értelmében – meg kellett engedni.

¹⁶ *Barna Péter*: A bűnüldözés elvi kérdései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 117. és köv. o.; *Gödöny József*: Bizonyítás a nyomozásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968, 18. és köv. o. Ezzel a felfogással napjainkban már nem szükséges vitakozni. Ismeretelméleti szempontból nagy általánosságban igaz, hogy az igazság megismerése nem a bíróság kiváltsága, a büntetőeljárás felépítése azonban a bíróságnak – a koncentrált, közvetlen és kontradiktórius tárgyalás révén – a tényekre vonatkozó bizonyítékok megismeréséhez intézményesen szélesebb adatbázist nyújt.

A szakértő a büntetőjog-alkalmazásban

A szakértő feladata az igazságszolgáltatásban az, hogy a tények megállapításához, illetőleg a köznapi ismeretanyag birtokában is megállapítható tények értelmezéséhez szükséges szaktudást *különleges szakértelme* révén tolmácsolja az eljáró hatóságnak, így a bíróságnak is.

A *különleges szakértelem* azoknak a természeti és társadalmi szabályoknak a mélyreható ismerete, amelyek az ember humanizált környezetét alkotó anyagi világ valamely szűkebb szegmensében szükségszerűen érvényesülnek, és a képesség arra, hogy valamely történést ezek ismeretében értelmezzen.¹⁷ A különleges szakértelem tehát szerzett személyes tulajdonság.

Tételes büntetőeljárású jogunk a szakértő alkalmazását kötelezővé teszi az eljárásban, ha „a bizonyítandó tény megállapításához vagy megítéléséhez *különleges szakértelem* szükséges”¹⁸.

Ez viszonylag egyszerűnek és világosnak látszó szabály. A látszat azonban csal; ez az előírás a gyakorlatban végrehajthatatlan. Amióta ugyanis – a Barna Péter és Gödöny József nevéhez kapcsolható koncepció szerint – a nyomozás elrendelésével, vagy kése delmet nem tűrő okból e nélkül végzett nyomozási cselekmény elindul¹⁹ büntetőeljárásnak a nyomozás szerves része, és jogi értelemben ebben is bizonyítás folyik, s ezért itt is a törvényben szabályozott (ahogy a szakzsargon mondja: *perrendszerű*) bizonyítási eszközöket kell alkalmazni.

A bűnvádi perrendtartás – a bírói perelőkészítés koncepciójának megfelelően – a vizsgálóbíró feladatává tette, hogy szükség esetén alkalmazzon „*bírósági szakértőt*”²⁰. Ez az előírás – értelemszerűen – a (bírói) vizsgálatra és a főírályásra vonatkozott.²¹

17 A szakértővé minősítő *különleges szakértelem* általában elméleti felkészültséget is feltételez, de eredhet egy-egy szűkebb tevékenységi terület mélyreható gyakorlati ismeretéből is. A lényege az élet adott szegmensében érvényesülő szabályszerűségek (természeti törvények, írott szabályok, előírások és íratlan magatartási szabályok) ismerete, amelyek alapján véleményezhető, hogy egy eseménysorozatnak milyen mozzanatai voltak, e mozzanatok hogyan kapcsolódtak egymáshoz, vagy hogyan kellett volna – az előírások, például számviteli vagy baleset-elhárítási szabályok értelmében – egymáshoz kapcsolódniuk. Az ismeretanyag *szakismeret*, ha az élet egy szűkebben körülrható területén részletesebb és kiterjedtebb, mint ami az adott civilizációs színvonalon a közismeretek oktatásából és a köznapi életpasztorlatokból általában adódik. A szakismereteknek – az elméleti és gyakorlati színvonal szerint – minőségileg megkülönböztetett változata a *különleges szakértelem*.

18 Be. 99. § (1) bekezdés.

19 Be. 170. § (1) és (4) bekezdés.

20 Mint szó volt róla: az 1950. évi 12. tv. a vizsgálóbíró jogkörét az államügyszre ruházta. AZ 1951. évi III. törvény a régi szabályozást korszerűsített nyelvezettel átvette, s ugyanezt tették a későbbi eljárási törvények is. A jelek szerint a koncepcionális váltás – a bírói perelőkészítésről az ügyféli perelőkészítésre való áttérés – nem keltette fel a figyelmet.

21 A volt szocialista országoktól eltérően mindenütt azt vallják, hogy a büntetőeljárás a vádemeléssel – vagy a bírói vizsgálat elrendelésével – kezdődik; a (rendőri) nyomozás tehát annak nem része.

A későbbi szabályokban ilyen természetű korlátozás nincsen, következésképp, ha bármelyik eljáró hatóságnál, az eljárás bármelyik fázisában olyan ténykérdés vetődik fel, amelynek „megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges”, szakértő lenne alkalmazandó.

A nyomozás megindításakor a megismerendő – a Gödöny-féle értelmezésben „bizonyítandó” – tények halmaza többnyire rendkívül nagy. A kérdés az, hogy *egyáltalán mi történt*, s nem az – mint például a vádemelés után, vagy az ítélethozatalkor –, hogy *megtörtént-e az, aminek megtörténtét állítják*. Ma is helytállók Baumgartner Izidor több mint százéves szavai: „A ki a bűntettek nyomozásával meg van bízva, *minden nyom után tartozik indulni*. [...] A helyes nyom pedig kezdetben nem különbözik a helytelentől és soha sem fogja az előbbit megtalálni, a ki minden nyom után nem azon tudattal indul, hogy a tettes felfedezésére vezet.”²²

Az ujjnyomok és ujjlenyomatok vizsgálata, s ezen belül annak a megállapítása, hogy egy ujjnyom egy meghatározott személytől származik-e, kétségtelenül különleges szakértelmet igényel. Ebből a szemszögből nem különbözik az, hogy a kérdéses nyomot az elkövető vagy az áldozat hagyta-e. Kriminálisztikai közhely, hogy egy feltételezett bűncselekmény helyszínén minden ujjnyomot – sőt ujjnyomtöredéket – rögzíteni kell, mert az is *szaktudást* igényel, hogy megállapítsák, egy ujjnyomtöredék alkalmas-e azonosításra. A következő lépés az azonosításra alkalmatlan ujjnyomtöredékek kiválogatása; ennek nyomán dönthető el, hogy a rögzített elváltozásokból melyeket kell azonosító vizsgálat alá vetni. Az *azonosításra alkalmatlan* kijelentés is a *szakember szaktudásból fakadó véleményét* fejezi ki, de erre még mondható egyrészt az, hogy nem a *bizonyítandó tény felől* (tudniillik hogy kitől származik a nyom) tájékoztat, másrészt, hogy csupán *felvilágosítás*, ami nem befolyásolja a további nyomozás irányát. Így tehát védhető az az álláspont, hogy ezt kijelentheti egy *szaktanácsadó*. Az azonosításra alkalmas ujjnyomok közül azonban ki kell válogatni azokat, amelyek eredete a nyomozás szempontjából érdektelen annyiban, hogy az áldozattól, háznépe tagjaitól vagy ismerőseiktől – egyszóval nem gyanúsítható személyektől – származnak. Ez ugyanolyan azonosító vizsgálatot feltételez, mint a gyilkosság eszközéül használt balta nyelén talált, és minden valószínűség szerint a tettestől eredő ujjnyomnak és a gyanúsított ujjlenyomatának egybevetése. Az *utóbbit mégis mindig ujjnyomszakértő végzi, az előbbit viszont soha*. Nem amellet kívánok kardoskodni, hogy arra is rendelkezjen ki szakértőt, csupán arra szeretnék rámutatni, hogy ez a gyakorlat nem igazolható az el-

22 Baumgarten Izidor: Az előzetes eljárás reformja. Pfeifer Ferdinánd Bizománya, Különnyomat a Büntetőjog Tárából, Budapest, 1893, 73. o. Kiemelések az eredetiben.

járásai törvényrel. Az ügyféli perelőkészítés logikájával azonban tökéletes összhangban van – ami a törvényről nem mondható el.

A nyomozás kezdeti szakaszából számtalan hasonló példát lehetne felsorolni. Nem nehéz belátni, hogy egy bűncselekmény olyan helyszínén, amelynek a szemléje is órákig – ha ugyan nem napokig – tart, mennyi rögzített nyom, anyagmaradvány és egyéb elváltozás (például ismeretlen eredetű vagy rendeltetésű tárgy stb.) kerül a nyomozó hatóság birtokába. Ezek nem csekély hányada utólag az ügy szempontjából többnyire érdektelennek bizonyul. Ennek megállapításához azonban mibenlétüket, összetételüket és főként: eredetüket lehetőleg sürgősen tisztázni kell, hiszen csak így lehet meghatározni a nyomozás célszerű irányait. A szakember megállapításait gyakran informálisan közölheti, és ezek – mint a tapasztalatok mutatják – az esetek jelentős hányadában már különleges szakismeretek nélkül is jól értelmezhető, közvetlenebb bizonyítékokhoz segítenek.²³ Így sokszor előfordult, hogy a nyomozás sikerében kulcsfontosságú, akár jogi értelemben is alakszerű szakértői vizsgálatoknak a közvetlen eredménye a bíróságon már akár említésre sem került, és – a bűnügyi költségek összegének alakításán kívül – semmi szerepet nem játszott az ügy elbírálásánál.

A tárgyi természetű információforrások vizsgálatához szükséges sokféle szakirányú tudásnak a nap minden szakában a nyomozó hatóság rendelkezésére kell állnia, és készenlétben, hozzáférhetőnek kell lennie – ez pedig másként aligha képzelhető el, mint úgy, hogy a nyomozó hatóság szervezetében alkalmazza a megfelelő felkészültségű embereket. Az ő (szak)tudásuk ugyanolyan integráns összetevője a nyomozó hatóság – mint szervezet – ismeretanyagának, akár a nyomozást végző munkatársak jogi és krimináltaktikai ismeretanyaga vagy a nyilvántartások tartalma.

²³ A gyanúsított tagadta az emberölés elkövetését, de a ruházatában talált farostlemez-szilánk anyagát és formáját tekintve azonosítható volt a helyszínen lévő és a tettes által felfeszített szekrény anyagával, késén a szekrényen lévő festékekkel csoportazonos festékelkenődést találtak, nadrágján és cipőjén pedig az áldozat portájának talajával azonos összetételű anyagmaradványokat – mire beismerő vallomást tett. Az eredetileg közvetett terhelő bizonyítékok így a beismerő vallomás korroboratív bizonyítékká válóvalódtak (lásd Karilinszky László: Mikroméretű anyagmaradványok szerepe emberölés bizonyításában. Belügyi Szemle, 1982/3., 114. és köv. o.). A Szépművészeti Múzeumban 1983. november 5-én este elkövetett lopás helyszínén, a behatolásra használt ablak előtti erkélyen találtak egyebek között egy négy sodrott szálból – középen piros, fehér és zöld színű vezetőszálból – álló zsinag két darabját. Négy nappal később a Százhalombattai Hőerőmű dunai zsiliprendszeréből partra került egy zsák, amelyben a múzeumi lopással összefüggésbe hozható tárgyak voltak. A zsákról a szakértői vizsgálat során kiderült, hogy Olaszországban gyártották, és takarmány csomagolására használták. Ez új megvilágításba helyezte a múzeumi erkélyen talált piros-fehér-zöld zsinagdarabot; zöld-fehér-piros, és így olasz eredetű, akárcsak a zsák. Ezzel előtérbe került a bűncselekményben való olasz részvétel verziója (lásd Zombori Attila: Képeskönyv. Az 1983. novemberi kélopás története. BM Könyvkiadó, Budapest, 1984, 50. o.). A verzió végül igazolódott, de – mint az ügyben eljáró közvédlő – közvetlen tudomás alapján kijelentem, hogy a zsák és az egyéb tárgyak szakértői vizsgálatának az eljárás későbbi fázisában már semmi szerepe nem volt.

A szakismereteken alapuló választ a „fél” – nyomozás esetén értelemszerűen a nyomozó, illetőleg a nyomozó hatóság, majd az ügyész – értékeli abból a szempontból, hogy hitelt ad-e neki, épít-e rá. A nyomozás menetében a szakemberektől kapott válaszok esetében ez mindig nyilvánvaló volt, hiszen ezek akkor (legalábbis közvetlenül) nem az érdemi döntést érintik, hanem a nyomozás irányát befolyásolják.²⁴

A szaktudás tárgyilagossága

Ügyféli perelőkészítés során természetesen a terheltet, illetőleg a védelmet is megilleti az a jog, hogy – a nyomozó hatósághoz hasonlóan – szakembert vegyen igénybe. Az teljesen nyilvánvaló, hogy a szabadon lévő gyanúsított, illetőleg a védő a szakismereteket igénylő kérdésekben attól kér az eligazodáshoz segítséget, akitől jónak látja. *„Ha szakértői vélemény várható, a kereszkérdésekre biztosnak kell lennie abban, hogy ismeri a tárgyat. Hozzáértő személlyel kell konzultálnia, és aprólékos részletességgel kell a kereszkérdésre felkészülnie. Ennek a személynek mellette kell ülnie az ellentél szakértőjének egyenes- és kereszkérdéses kihallgatása idején”* – írta egy nagy gyakorlatú, neves amerikai védőügyvéd.²⁵

A nyomozó hatóság is, az ügyész is professzionálisan foglalkozik az ügygel; az ügyész processzuális legitimáció alapján képviseli a vádat, a terhelt azonban személyesen érdekelt, mert neki a sorsát befolyásolja az ügy kimenetele. Számára szakértőt választani ugyanolyan bizalmi kérdés, mint a védőválasztás. Ezt – nézetem szerint – a jogrendszernek intézményesen el kellene ismernie.

Természetes lenne az is, hogy a nyomozó hatóság ugyanúgy ne közzölje a terhelttel (védelemmel), hogy milyen szakkérdésben és kihez szándékozik fordulni válaszárt, mint ahogyan azt sem közli, hogy valamely ténykérdésben kit szándékozik tanúként kihallgatni, és hogyan a terhelt (védelem) sem avatja bele a nyomozó hatóságot vagy az ügyészt abba, hogy kivel miről tanácskozik. A totalitárius állam üdvösséghez vol-

²⁴ A félreértéseket a Be. 78. § (3) bekezdése okozta, amely csak a bíróságot és az ügyészt említi, mint olyan hatóságot, amely a bizonyítékokat értékeli. Ezt nem kevesen úgy értelmezték, hogy a nyomozó hatóságot a törvény megfosztotta a bizonyítékok értékelésének jogától, holott ez a jog nyilvánvalóan megilleti a magánvádlót, a terheltet és a védőt is, ám – a magánvádlót kivéve, akinek a bizonyítékok hiányára alapozott vádelejtése feltétlenül az eljárás megszüntetését eredményezi – az ő álláspontjuk az ügy további menetét érdemben ugyanúgy nem befolyásolja, mint a nyomozó hatóságé. A kérdéses rendelkezés csupán annak az értelemszerű lecsapódása volt, hogy a nyomozás bizonyítékok hiánya miatti megszüntetését a törvény az ügyész jogkörébe utalta. Ezen a jogalkotás időközben változtatott, lásd a 2009. évi LXXXIII. törvény 31. §-át; igaz, ennek értelemszerű következményét a 78. §-on nem vezették át, és így most a törvény ebből a szemszögből sem koherens.

²⁵ Jacob W. Ehrlich: *The Lost Art of Cross-examination or Perjury anyone?* G. P. Putnam's Sons, New York, 1970, p. 20.

tát kifejező hiedelem büntetőeljárás jogi kifejeződése azonban az eljárási szerkezetből adódó logikus megoldást mindeddig sikeresen pótolta látszatgaranciával.²⁶

A látszatgaranciának a másik oldala nyilvánul meg a(z) eljárásjogi értelemben vett) szakértő kizárásának szabályaiban.

A hatóságoknak a nem általuk kiszemelt szakértő iránt táplált – és a tapasztalatok szerint, mint Katona Géza tanulmányából kiderül, távolról sem igazolt – gyanakvása tükröződik a Be. 103. § (1) bekezdés b), e), f) és g) pontjában, amely a szakember – sőt hozzátartozója – szolgálati viszonyát önmagában is olyan elfoglultság forrásaként határozza meg, amely őt az eljárásjogi értelemben vett szakértői szerepből mérlegelést nem tűrő módon kizárja.

A b) pont szerint például nem szerepelhet szakértőként az ügyben „az, aki az ügyben (i) mint bíró, ügyész vagy a nyomozó hatóság tagja járt vagy jár el, (ii) ezek hozzátartozója, valamint (iii) az ügyben eljáró bírósággal, ügyészséggel, nyomozó hatósággal alkalmazotti vagy szolgálati viszonyban lévő személy”.

Mit jelent a nyomozó hatóság kifejezés?

A törvény ezt a kifejezést itt is a Be. 36. §-sal azonos értelemben használja? A szerint ugyanis nyomozó hatóság a rendőrség és a vám- és pénzügyőrség. Az idézett törvényszöveg szerint így ezek minden tagjának, alkalmazottjának vagy velük szolgálati viszonyban lévő személynek összes hozzátartozója ki lenne zárva abból, hogy olyan ügyben, amelyben az említett szervek végezték a nyomozást, szakértőként szerepeljen – még akkor is, ha neki magának soha nem volt köze e hatóságokhoz, és az ügynek sincsen köze a szóban lévő hatóságok ama szervezeti egységéhez, amelynél például az illető sógora hivatásos állományú tiszthelyettként gépkocsivezető. Lehet, hogy ugyanazok a szavak egy törvénynek egyik szakaszában mást jelentenek, mint egy másikban?²⁷

26 Ebből a szempontból a korábbi állapotokhoz képest kétségtelen előrelépés a Be. 111. és 112. §-a, amelyek azonban nyilvánvaló az aszimmetriája. Ha a nyomozás során a hatóság szakértőt rendel ki, a gyanúsított (illetőleg a védelem) kérheti másik szakértő kirendelését, és kérelme felől az ügyész dönt. Bejelentheti a gyanúsított (illetőleg a védelem), hogy saját szakembert (akár bejegyzett igazságügyi szakértőt) kíván közreműködésre felkérni, de az ügyész dönt arról, hogy megbízottját a szakértő eljárásjogi szerepkörében elfogadja-e. Ha nemet mond, a szakkérdésben adott válasz okirati bizonyíték lesz, s mint ilyen lesz felolvasható. Ha az ügyész a másik szakértő kirendelésére vonatkozó indítványt elfogadja, ő rendel ki másik szakértőt, és ennek a személyére vonatkozóan nem köti a gyanúsított (illetőleg a védelem) igénye. Ha a gyanúsított (illetőleg a védelem) említett indítványai az ügyésznél hajtótörést szenvedtek, a vádirat kézhezvétele után 15 napon belül előterjesztett kérelmére a bíróság köteles ugyanazon szakkérdésben szakkérdésben másik szakértőt, de annak személyét illetően a gyanúsított igénye ugyancsak nem kötelező, az esetleg elkészített véleménynt sem kötelező eljárásjogi értelemben szakértői véleményként elfogadnia. Mindezt megkoronázza a védelem által felkért szakember véleménye iránt a hatóságok alig leplezett gyanakvása.

27 Ennek a – jogállamban szokatlan – jelenségnek a fel- és elismerését tükrözi a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollegiumának a Bírósági Határozatok 2009. évi 1. számában közzétett 72. számú véleménye.

További kérdés: ki a nyomozó *hatóság tagja*?

Hatályos jogszabályainkból ez nem derül ki.²⁸ Valóban azonos súlyú az erkölcsi érdekeltisége egy nyomozás kimenetelében a nyomozást végző – például közép-fő-kú – rendőri hatóság vezetőinek (megyei rendőrfőkapitány, bűnügyi igazgató), a helyszíniszemle-bizottság vezetőjének és a bűnügyi technikai szolgálathoz beosztott rendőr századosnak, aki a helyszíni szemlén részt vesz, és fényképfelvételeket készít? Olyan mértékű ez az érdekeltiség, hogy ha történetesen a szemlén valaki más – nem a kérdéses rendőrtiszt – felfedezett egy ujjnyomot, amelyet (miután ő lefényképezte) eredetiben, fólin rögzítettek, kizárja a századosnak a Bűnügyi Szakértői és Kutató Intézet állományába tartozó, igazságügyi ujjlenyomat-szakértő feleségét a fólin rögzített eredeti ujjnyom-szakértői azonosító vizsgálatból?

Az f) pont szerint: nem járhat el szakértőként az, „akit az ügyben szaktanácsadóként vettek igénybe”. Tegyük fel, hogy egy – az igazságügyi szakértők névjegyzékébe fegyverszakértőként is bejegyzett – rendőrtiszt, aki a megyei rendőrfőkapitányságon fegyvermester, szaktanácsadói szerepkörben²⁹ részt vett egy lőfegyverrel elkövetett emberölés helyszíni szemlájén, ahol megállapította a lövényt, és ennek segítségével útmutatásait (felvilágosítás!) követve megtalálták azt a lőállást, ahonnan a halálos lövést leadták. A lőállás átkutatásakor a szemlebizottság egy másik tagja talált egy kilőtt töltényhüvelyt. Ezt a szaktanácsadó szemrevételezte, és felvilágosította a szemlebizottság vezetőjét a töltény típusáról, kaliberéről, valamint arról, hogy milyen fegyverből lehettek ki, majd – mint tárgyi bizonyító eszközt – lefoglalták. Komolyan gondolható, hogy a felvilágosítás figyelembevételével gyanúba vett fegyver vizsgálata során a próbálövessel előállított vizsgálati minta és a bűnjel mint azonosító tárgy eredetazonossága kérdésében hamis véleményt ad?

Nem folytatom a példákat, mert reményeim szerint ennyi is elég annak igazolására, hogy a kizárási szabályok messze eltűzöttek.

Egyébként a nyomozó hatóság vagy az ügyész – de akár a gyanúsított is –, amikor egy szakkérdésben egy hozzáértőtől véleményt kér, általában arra kíváncsi, hogy a tudomány az adott kérdésben mit tart, a szakember pedig bírói és ügyféli perelőkészítésnél egyaránt sajátos szaktudását alkalmazza. A megbízó nem tudományos köntösbe öltöztetve szeretné hallani a saját feltételezését, amelynek a helyességét reméli – sőt amelynek a helyességéről esetleg szubjektíve meg is van győződve, bár arra nincsen más bizonyíték, hanem csak reménykedik abban, hogy

28 Régi jogunk (az 1914. évi XL. törvény) különbséget tett a *hatóság tagja* és a *hatóság közege* között. A *hatóság tagja* az, aki a közhatalóság nevében döntéshozatalra jogosult, aki pedig döntésre nem jogosult ugyan, de feladata az, hogy a hatósági döntés érvényre juttatásában a hatóság részéről közreműködjön, a *hatóság közege*.

29 Be. 182. § (1) bekezdés.

a tudomány igazolja a feltevését. A szakember viszont szabály szerint nem a bűnügyet „oldja meg”, hanem szakismeretei segítségével egy szakkérdésre keres választ olyan eszközökkel, módszerekkel és eljárásokkal, amelyek – és amelyek szak tudományi háttere – az adott tudományág valamennyi művelője előtt ismeretesek. Ha válaszol, ezt abban a tudatban teszi, hogy a választ és annak gondolati hátterét a nyilvános tárgyaláson hasonló felkészültségű szakemberek közreműködésével bírálhatják el.

A függelmi viszony ezekben a helyzetekben akkor kaphatna szerepet, ha a szakember azért nem a tudomány véleményét tolmácsolná, mert az nem váltja be a megbízó – vagy a szolgálati/hivatali előljáró – várakozását. Ám ha a megbízó vagy szolgálati előljáró ebben a helyzetben a saját ízlése szerinti választ próbálna diktálni, az kb. olyan lenne, mintha azt kívánná, hogy a szakember a 2 x 2-t ne tekintse 4-nek, ami azonban mindkettőjük részéről egyaránt törvénybe ütköző tett lenne. Ezért a szakembert e minőségében alkalmazó fél saját jól felfogott érdekében is akkor jár el helyesen, ha – mint a tapasztalatok szerint általában történik – tiszteletben tartja a szakmai függetlenséget.

Nem vonom kétségbe, hogy egyes – szerintem szélsőséges – esetekben akár a munkálató iránti lojalitás, akár a kollegiális kapcsolatok kizárási okot szolgáltathatnak. Azt azonban csak az élettől elrugaszkodott, doktriner szemlélet vallhatja, hogy pusztán „szolgálati viszony” – sőt „a hozzátartozó szolgálati viszonya” – minden körülmények között képes elnyomni a szakmai tisztességből fakadó kötelességtudatot. Ezt – véleményem szerint – az elfoglaltság hagyományos keretei között, gyanúra okot adó konkrét ok esetén, egyedileg kell elbírálni.

Az igazságszolgáltatásnak az eljárásjogi értelemben bizonyítékforrásként figyelembe jövő szakértővel kapcsolatban három legitim igénye van: 1. jellemét tekintve legyen megbízható; 2. szakismereteit tekintve legyen megfelelően felkészült; és 3. az ügyben kockán forgó tétet tekintve legyen kétséget kizáróan elfogulatlan. Ezt is figyelembe véve az imént mondottakat azzal kell kiegészíteni, hogy az ügyfél azzal tanácskozik ugyan, akivel akar, de ha konzulensét a tárgyaláson is szerepeltetni szeretné, akkor megválasztásánál tekintettel kell lennie az igazságszolgáltatás e követelményeire. A vád oldalán ez egyszerű: az 1. alatti követelmény a közszolgálati alkalmazás előfeltétele, és ezt azoknál, akik igazságügyi szakértői elismerést igényelnek, vizsgálni kell akkor is, ha egyébként nem közszolgálati alkalmazottak. A 2. alatti követelmény a szakismeretek terjedelmét és mélységét viszonyítja egy követelményszinthez.

Ha tehát valaki, aki az 1. követelménynek megfelel, és ezért a rendőrség kötelékébe felvették, az előírt eljárás keretében igazolja, hogy valamely szakismereti körben a 2. követelménynek is megfelel, igazságügyi szakértővé nyilvánítandó. Aki igazságügyi

szakértő a maga szakterületén elvileg bármilyen ügyben, s bármelyik fél – tehát bűnügyben akár a vád, akár a védelem – kérdésére véleményt nyilváníthat³⁰, és jogot kell nyernie arra, hogy véleménye mellett szükség esetén a bíróság előtt is érvelhessen.

Ami a 3. követelményt illeti, a szakértelem megkívánt színvonalának általános meghatározása és annak megítélése, hogy a reménybeli szakértőjelölt ennek megfelelő-e, nem igazságszolgáltatási, hanem szakmai feladat. Az viszont igazságszolgáltatási feladat, hogy a konkrét szakkérdés függvényében – kiegészítő jelleggel – megvizsgálják, vajon a szakértő, aki szakismereteit tekintve *általában* megfelel a követelményeknek, jártas-e eléggé a konkrét szakkérdést illetően is.

A szakértői vélemény – vélemény, tehát egyfajta értékítélet; a szakértői vizsgálat nyomán kapott szakértői *ténymegállapítások* és a tárgykörre vonatkozó, *tudományosan ismert szabályszerűségek* egybevetésére alapított következtetés.

A szakértői ténymegállapítások megbízhatósága alapvetően az alkalmazott vizsgálati módszerektől és azok követelményszerű végrehajtásától függ.³¹

A tudományos tételek, azaz a tudományosan ismert szabályszerűségek megítélése a tudományban és az igazságszolgáltatásban nem azonos, mivel a tudomány az emberi megismerés idealizált célját, az igazságszolgáltatás pedig konkrét jogvitáknak a véglegesség igényével történő és időszerű eldöntését szolgálja. Így az igazságszolgáltatásban még korszerű és mértékadó a tudomány aktuális állása szerint már igazolt olyan tudományos ismeret is, amely egy a tudományban már vitatott, de igazolhatónak még csak ígérkező ismeret fényében meghaladottá válhat.³² Szokás megkülönböztetni 1. tudományosan elfogadott és általánosan alkalmazott; 2. rendszeresített (*standardizált*); és 3. ritkán alkalmazott (új és/vagy újszerű) tételeket. A gyakorlati nehézségek a tapasztalatok szerint ez utóbbiakat illetően adódnak, mert egy új felismerés tudományos elfogadottságának megítélése hosszú és sajátos procedúra.³³ Itt a mérce az *általános (tudományos) elfogadottság*, ami nem ellenvélemény nélküli egyetértést jelent, hanem az adott tudományterületen dolgozók összegezett véleményét integrálja.³⁴

Mindezekből a szempontokból a beszámoló megnyugtató képet ad.

30 Itt, természetesen, konkrét esetben figyelembe jöhetnek összeférhetlenségi szabályok.

31 Az 1970-es években egyik budapesti gyilkossági ügyében a nyomszakértő a profilográfia (felület műszeres letapogatása) segítségével vizsgálta a feltételezett elkövetési eszközöket (késeket) és az áldozat gerinccsigolyájába behatoló eszköz által okozott szűrt csatorna felszínét. A vizsgálatot nem előírászerűen hajtotta végre, s ez téves lelethez, téves szakértői ténymegállapításhoz és végső soron téves véleményhez vezetett.

32 Makai Mihály: A tudomány igazsága kontra igazság tudománya. Magyar Tudomány, 2004/7.

33 „Minden valószerűség szerint bármikor találhatunk egy olyan tudóst, aki nem ért egyet gyakorlatilag egyetlen általánosan elfogadott tudományos elmélettel sem” – mondta egy amerikai bíróság.

34 Ezzel kapcsolatban Bakonyi István: A homlok és orrnyomok azonosításának lehetőségei. Belügyi Szemle, 1970/5.; Katona Géza: A bűnüldözés fél évszázada. BM Kiadó, Budapest, 1998, 203. o.

A „fegyverek egyenlősége” és a szakértői bizonyítás

Azzal kezdtem, hogy a problémát nem a szakértőkre vonatkozó szabályokban látom, hanem mélyebben; a büntetőeljárás szerkezeti anomáliájában.

Reményeim szerint fejtegetéseimből kitűnt, hogy mi ez az anomália: miközben a perelőkészítő eljárás – karakterét tekintve – ügyféli, az „ügyfelek” jogai aszimmetrikusan oszlanak el, és ez a szakértői bizonyítás területén végeredményben még a perszakra is érvényes. Azok a jogok, amelyeket a perelőkészítés kontinentális (bíróági) rendszere éppen a hatalmi túlsúly megelőzése érdekében a (vizsgáló)bíróra ruházott, nálunk 1950–51-ben, az 1950. évi 12. törvényerejű rendelettel, majd az 1951. évi III. törvénnyel az ügyészre és a nyomozó hatóságra szálltak át, anélkül hogy a gyanúsított (védelem) jogkörében megfelelő ellentételezés történt volna. Ezen a helyzeten az 1989. évi jogalkotás³⁵, majd a Be. sokat javított ugyan, de az aszimmetriát nem számolta fel.

A büntetőjogi felelősség érvényesülésének minden fázisát soha nem jellemezheti az esélyek teljes egyenlősége. A felelősség megalapozásánál – a bűnelkövetésnél – a majdani gyanúsított nagy előnyben van, hiszen ő válaszítja meg az elkövetés idejét, helyét, módját, eszközét, célpontját stb. – s e közben mindent megtehet annak érdekében, hogy a tettről a hatóság ne – vagy ne rövid időn belül – értesüljön. Igaz, ezzel részben maga alatt is vágja a fát, hiszen nem csak a terhére, hanem a javára szóló bizonyítás lehetőségeit is rontja az elkövetést övező titkolódzás és az ebből adódó időmúlás – ám ha a törekvését teljes siker koronázza, és a tett észrevétlen vagy bebizonyíthatatlan marad, a javára szóló bizonyítás tárgytalan lesz.

Ha eljárás indul, a bizonyítékok felkutatása és összegyűjtése elsősorban a vád feladata. Itt tehát ismét az elkövető van előnyösebb helyzetben. Noha igaz, hogy a hatóságok hivatalból is kötelesek a mentő vagy a felelősséget enyhítő körülményeket is felderíteni, ezek tisztázása mégis elsősorban a gyanúsított érdeke. Érdeke tehát, hogy az ezekre vonatkozó bizonyítékok előkerüljenek akkor is, ha a hatóság nem leli őket. Egy bizonyítási lehetőség felismerése, a bizonyításra alkalmas eszközök és módszerek felkutatása azonban szaktudást, pénzt és emberi kapacitást igényel – ezek terén pedig a hatóságok lehetőségei mindig meg fogják haladni a gyanúsítottét. És – bár a büntetőjogi felelősség érvényesítése a maga egészében nem lovagi párviadal – a tárgyaláson, ahol a felelősség mellett és ellen szóló bizonyítékok értékelése történik, a „fegyverek egyenlőségének” követelménye – vagyis az, hogy a bizonyítási lehetőségeket tekintve egyik fél se legyen jogi hátrányban a másikkal szemben – a tisztességes eljárás mellőzhetetlen eleme.

35 Az 1989. évi XXVI. és XLVI. törvény.

Lukács Adólf professzor, a XIX–XX. század fordulójának neves hazai eljárásjogásza még azon a véleményen volt, hogy a nyomozásnak a bűnper ügyféli előkészítésének kell lennie, így a vád oldaláról a közvádlo autoritása alatt a rendőri hatóságokra kell tartoznia, de egyes intézkedések – közöttük a szemle – mindig „bírói tekintélyt” igényelnek.³⁶ Abban az időben azonban a „szemle” elsősorban a köznap értelemben vett szemrevételezést jelentette, és a szakértői vizsgálat ehhez a szemléhez kapcsolódott; a szakértői leletet a bíró mintegy hitelesítette. A bíró távollétében végzett szakértői vizsgálat – jogszabálytani értelemben – a fő szabályhoz képest kivételként szerepelt a törvényben. Ez ma már – a forenzikus tudományok fejlődésének folytán – fordítva van, s a törvényben a szemle és a szakértői közreműködés szabályozása elvált egymástól.

Megfelelő szakértői kapacitás, háttér és infrastruktúra nélkül az igazságszolgáltatás működésképtelen lenne; bűnügyi technikai háttér nélkül a rendőrség működésképtelenné válna, és a bűnüldözés megbénulna. A bűnügyi technikában használatos szaktudás nemcsak abban az értelemben tartozik a „különleges szakértelem” fogalomkörébe, hogy a humanizált környezet valamely szűkebb szegmensében érvényesülő természeti és társadalmi törvényszerűségek magas színvonalú ismeretére és értelmezésére való képességet jelent. Különleges azért is, mert ez a szegmens szinte kizárólag az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódik. A magyar bűnügyi technikai hálózat az Igazságügyi Szakértői Tudományos Intézetek Európai Hálózata (European Network of Forensic Science Institutions; ENFSI) minőségbiztosítási rendszerének adatai szerint megbízhatóan és hitelesen működik.

Katona professzor arról számol be, hogy a kutatás során a megkérdezett bírák és független szakértők egyaránt úgy nyilatkoztak: a rendőrség állományába tartozó szakértők részéről nem észleltek elfogultságot, és ha előfordult is, hogy a védelem a tárgyaláson kétségbe vonta az elfogulatlanságukat, erre csak „*paterem per filii*” érvek³⁷ voltak, ténybeliek nem.

A megalapozatlan gyanakvás kifejezése miatt megütközni vagy csodálkozni felesleges.³⁸ Egy olyan államban, ahol csaknem két évtizede elismert, mértékadó szakemberek a nagy nyilvánosság előtt köztudomású, senki által kétségbe nem vont tény gyanánt tárgyalják azt, hogy a közhatalom a politikai korrupcióban gyökerezdik, az állami szervek minden aktusát szükségszerűen lengi körül az általános gyanakvás.³⁹

³⁶ Lukács Adólf: A bűnvádi per előkészítő szakasza. Lepage Lajos könyvkereskedő kiadása, Kolozsvár, 1904, 179. o.

³⁷ Mint például hogy „*terhelő a vélemény, tehát elfogult a szakértő*”.

³⁸ Emlékezzünk vissza a Be. részletezett kizárási rendelkezéseire.

³⁹ Kósa, Eszter – Alexa, Noémi (eds.): Corruption Risks in Hungary 2007 – National Integrity System Country Study, Part I. Transparency International. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007, p. 24, 39.

Ezt csak esetenként képes semlegesíteni valakinek – egy-egy közszereplőnek – a személyes hitele. A gyanakvás ugyanis a struktúrából fakad, és az elfogulatlanságra vonatkozó általános jogi előírások – például a kizárási szabályok – mantraszerű emlegetése nemhogy csökkentené, hanem ellenkezőleg: olaj a tűzre. Jó hír, hogy a szakértői tevékenységben ez a gyanakvás nem kapott tényszerű megerősítést, és bízunk abban: ez nem pusztán a szerencse műve.